

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀ



ਸੂਫੀਵਾਦ ਇਸਲਾਮੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੇਸ਼ਨੀ ਤੇ ਇਸਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਸਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇੱਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਰਾਨੀ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਸੂਫੀਵਾਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਕੇਵਲ ਸੂਫੀਵਾਦ ਦੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣੀ, ਸਗੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਵੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣੀ।

ਇਸਲਾਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਿੰਨਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਰੁੱਚੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸੂਫੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਮਝ ਦੇ ਆਪਣਾ ਸਮਰੱਥਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਅਕਸਰ ਧਾਰਮਿਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਟਿਕਾਣਾ।

ਮੁੱਢਲੇ ਸੂਫੀ ਇਸਲਾਮੀ ਤਸਵੁਫ਼ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਸਿਧਾਂਤਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਤਮਕ ਰਸਤਾ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮਾਰਗ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਖੁਦ ਮੁਰੀਦ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਬਗ਼ਦਾਦ ਨਿਵਾਸੀ ਇਮਾਮ-ਅਬ-ਹਮੀਦ ਮੁਹੰਮਦ-ਅਲ-ਗ਼ਜ਼ਾਲੀ (1059-1111 ਈ.) ਵਰਗੇ ਸੂਫੀ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨੀ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਸਾਧਨਾਂ-ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਮਾਮ-ਅਬੂ-ਹਮੀਦ ਅਲ-ਗ਼ਜ਼ਾਲੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਪੀਰੀ-ਮੁਰੀਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਮੁੱਲਾਂ-ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਸੂਫੀਵਾਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਦੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1173 ਈ. ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸੂਫੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਪਕਿਆਈ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਾਦਗੀ, ਨਿਮਰਤਾ, ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ, ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਮਸਤੀ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰੇ ਇਹਨਾਂ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਂਗੇ।

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

[ਓਹਲੇ]

- [1 ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ \(1173 -1266\)](#)
- [2 ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ \(1539-1600ਈ:\)](#)
- [3 ਨੈਸ਼ੁਹ ਗੰਜ ਬਖਸ਼ \(1552-1654\)](#)
- [4 ਸ਼ਾਹ-ਸ਼ਰਫ਼ ਬਟਾਲਵੀ \(1640-1724 ਈ:\)](#)
- [5 ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ \(1629-1691\)](#)
- [6 ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ \(1680 - 1759\)](#)
- [7 ਅਲੀ ਹੈਦਰ \(1690-1785\)](#)
- [8 ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ \(1704-1800\)](#)
- [9 ਅਬਦੁੱਲ ਵਹਾਬ \(1740-1826\)](#)
- [10 ਸੱਯਦ ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜਲੰਧਰੀ \(1839-1925\)](#)
- [11 ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਰੀਦ ਚਾਚੜਾਂ \(1843-1901\)](#)
- [12 ਅਣਗੋਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ](#)
 - [12.1 ਬਹਾਦਰ](#)
 - [12.2 ਇਕ ਅਗਿਆਤ ਕਵੀ:](#)
 - [12.3 ਅਕਬਰ ਛਿਦਰਵੀ \(1835-1934\)](#)
- [13 ਕਾਫ਼ੀਆਂ](#)
 - [13.1 ਗ਼ੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ \(20 ਵੀ ਸਦੀ\)](#)
- [14 ਕਾਫ਼ੀਆਂ](#)
 - [14.1 ਵਲਾਇਤ ਸ਼ਾਹ](#)
 - [14.2 ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ](#)
 - [14.3 ਪੀਰੋ](#)
 - [14.4 ਸੂਫ਼ੀ](#)
 - [14.5 ਆਕਿਲ ਸ਼ਾਹ](#)
 - [14.5.1 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ:](#)

[ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ \(1173 -1266\)](#)[\[ਸੋਧੋ\]](#)

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ (ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦੁੱਦੀਨ ਮਸਊਦ ਗੰਜਿ-ਸੰਕਰ) ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖੇਤਵਾਲ ਵਿੱਚ 1173 ਈ: ਨੂੰ ਰਮਜ਼ਾਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਜਮਾਲੁਦੀਨ ਸੁਲੇਮਾਨ ਤੇ ਬੀਬੀ ਕ੍ਰਸੂਮ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਵੱਲੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਅਬਾਸ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ।

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਬੰਦਗੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੱਕੇ ਨਮਾਜ਼ੀ ਬਣ ਗਏ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਕਾਜ਼ੀ ਬੱਚਾ ਦੀਵਾਨਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮੌਲਾਨਾ ਮਿਨਹਾਜ਼-ਉਦ-ਦੀਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਪਰ ਅਗਲੇਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਜਿਥੇ ਆਪ ਖਵਾਜਾ ਕੁੱਤਬੁੱਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਖਲੀਫਾ ਬਣੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਫ਼ਕੀਰੀ, ਬੰਦਗੀ, ਸਾਦਗੀ, ਸੰਜਮ, ਸਬਰ, ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ 93 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ 1266 ਈ: ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਆਪ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸੂਫ਼ੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੇ ਫ਼ਕੀਰ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਵੀ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦੁੱਦੀਨ ਮਸਊਦ ਦੀ ਜਨਮ ਤੇ ਮੰਥਨ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ‘ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਆਖ ਕੇ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਉੱਤੇ ਮੱਥੇ ਟੇਕਦੇ ਤੇ ਦੁਆਵਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਮਹਾਨ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ 112 ਸਲੋਕ ਅਤੇ 4 ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ | 2 ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ, ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਲੋੜ, ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ, ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਫ਼ਰੀਦਾ ਕਾਲੇ ਮੈਡੇ ਕੱਪੜੇ ਕਾਲਾ ਮੈਡਾ ਵੇਸੁ॥

ਗੁਨਹੀ ਭਰਿਆ ਮੈ ਫਿਰਾ ਲੋਕ ਕਹੈ ਦਰਵੇਸੁ॥1॥

ਫ਼ਰੀਦਾ ਚਾਰਿ ਗਵਾਟਿ ਹੰਢਿ ਕੇ ਚਾਰਿ ਗਵਾਇਆ ਸੰਮਿ॥

ਲੇਖਾ ਰਬ ਮੰਗੇਸੀਆ ਤੂੰ ਆਹੇ ਕੇਰੇ ਕੰਮਿ॥ 29॥

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ (1539-1600ਈ:)[ਸੋਧੇ]

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਉਹਨਾਂ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆਂ ਬੇਅਰਥ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਜਨਮ 1539 ਈ: ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਦਾਦਾ ਕਲੂਸ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਨਉਸੈਖ ਉਸਮਾਨ ਜੁਲਾਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਅਬੂ-ਬਕਰ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਬਹਿਲੋਲ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਬਹਿਲੋਲ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਦਾਤਾ ਗੰਜ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਦੋ ਮਜ਼ਾਰ ਉੱਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਲਾਲ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਮਾਧੋ ਲਾਲ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਮੁੱਢਲੇ 26 ਸਾਲ ਇਸਲਾਮੀ ਰਹਿਤ-ਮਰਾਯਾਦਾ ਤੇ ਕੁਰਾਨੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੁਰਾਨ-ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ‘ਹਾਲ’ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਹ ਮਸਤੀ ਦੇ ਆਲਿਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਕੱਵਾਲਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਨੱਚਣ ਤੇ ਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਜ਼ਦ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਬੇਅਰਥ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਮਲਾਮਤੀ ਸੂਫ਼ੀ’ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਲਾਮਤੀ ਸੂਫ਼ੀ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਕੱਟੜ ਧਰਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਦੀਵਾਨਾ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਮਾਜ਼, ਰੋਜ਼ੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 164 ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਲੱਭਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਔਲਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਪਟੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਪਟੀ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਦਰ ਤੂੰ ਹੈ ਬਾਹਰ ਤੂੰ ਹੈ, ਰਮੇ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਤੂੰ
ਤੂੰ ਹੀ ਤਾਣਾ, ਤੂੰ ਹੀ ਬਾਣਾ, ਸੱਭ ਕਿਛ ਮੇਰਾ ਤੂੰ
ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫ਼ਕੀਰ ਨਿਮਾਣਾ, ਮੈਂ ਨਾਹੀਂ ਸੱਭ ਤੂੰ।

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ 6 ਜਨਵਰੀ 1600 ਈ: ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਇਥੇ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ (ਸ਼ਾਹਦਰਾ) ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਆਏ ਕਿਸੇ ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਵਹਿ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਮਜ਼ਾਰ ਬਾਗ਼ਬਾਨਪੁਰਾ (ਲਾਹੌਰ) ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਨੈਸ਼ੁਹ ਗੰਜ ਬਖ਼ਸ਼ (1552-1654)[\[ਸੋਧੋ\]](#)

ਨੈਸ਼ੁਹ ਗੰਜ ਬਖ਼ਸ਼ ਕਾਦਿਰੀ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ 1552 ਈ: ਵਿੱਚ ਤਹਿਸੀਲ ਫ਼ਾਲੀਏ ਦੇ ਪਿੰਡ ਘੋਗਾਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਮੁੱਢਲੀ ਕੁਰਾਨੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈਣ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਸੁਲੇਮਾਨ ਨੂਰੀ ਨੂੰ ਭਲਵਲ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਅਧਿਆਤਮ ਅਗਵਾਈ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨੈਸ਼ਹਿਰਾ

ਤਾਰੜਾ (ਸਾਹਨੇਵਾਲ) ਵਿੱਚ ਜਾ ਟਿਕਾਣਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਕਾਦਿਰੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 17 ਜਨਵਰੀ, 1654 ਈ: ਨੂੰ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਨੈਸ਼ਹੁ ਗੰਜ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ‘ਗੰਜਿ ਸਰੀਫ਼’ ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਉਰਦੂ ਤੇ ਸਿੰਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਤੇ ਲਹਿਜਾ ਹੈ। ਨੈਸ਼ਹੁ ਗੰਜ ਬਖਸ਼ ਲਈ ਦੀਨ/ਈਮਾਨ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਮਨਮੁੱਖੀ ਗਿਆਨੀਆਂ (ਮੋਲਾਣਿਆਂ) ਨੂੰ ਰੱਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਲੜਾਉਣ ਤੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਫ਼ਤਾਵੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਨੈਸ਼ਹੁ ਦੀਨ ਨ ਛੱਡੀਏ, ਛੱਡੀਏ ਦੇਹ ਪ੍ਰਾਨ।
ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਮਰਨਾ, ਕਿਉਂ ਛੱਡੀਏ ਈਮਾਨ।
ਨੈਸ਼ਹੁ ਦੀਨੋਂ ਬਦਲਿਆਂ, ਉਮਰ ਨਾ ਵੱਡੀ ਹੋਇ।
ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਸੰਦੀ ਰਾਹ ਮਰ, ਸੱਚ ਤੇ ਸੱਚ ਖੜੋਇ।

ਸ਼ਾਹ-ਸਰਫ਼ ਬਟਾਲਵੀ (1640-1724 ਈ:)[ਸੋਧੋ]

ਸ਼ਾਹ-ਸਰਫ਼ ਬਟਾਲਵੀ ਦਾ ਜਨਮ 1640 ਈ: ਵਿੱਚ ਬਟਾਲਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਦਾਦਾ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਗੋ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਲੇਸ਼ ਨੇ ਉਸਦਾ ਮਨ ਉਚਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਕੀਰੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਾਦਰੀ ਸੂਫ਼ੀ ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇਬਾਦਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ, ਸਿਮਰਨ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਜਿਹੇ ਸੂਫ਼ੀਆਨਾ ਖ਼ਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਉਸਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚੋਂ ਸੁੱਤਰਨਾਮਾ, ਦੇਹੜੇ, ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਲੱਭਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੇ-ਦਰਜੇ ਦਾ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਸਰਫ਼ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਸ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ‘ਮਰ-ਮਰ ਜੀਵਨ’ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਕਲਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਰੂਈ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤੂੰਬਾ-ਤੂੰਬਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 1724. ਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ-ਸਰਫ਼ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੁਣ ਤੀਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਇਉ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲਾ ਪੀਵਣਾ, ਜਗ ਅੰਦਰ ਮਰ ਮਰ ਜੀਵਣਾ।
ਵਿਚ ਆਰਣ ਤਾਵਣ ਤਾਈ, ਅਤੇ ਅਹਿਰਣ ਸੱਟ ਸਹਾਈਐ।

ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ (1629-1691)[ਸੋਧੋ]

ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਕੱਢ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੀ ‘ਹੂ’ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਹੂਕ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦਾ ਜਨਮ 1629 ਈ: ਨੂੰ ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ੇਰਕੋਟ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਝੰਗ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਵਾਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਬਾਜ਼ੀਦ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਰਾਸਤੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਫ਼ੀ ਬਹਾਉ-ਉਲ-ਹੱਕ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਦਾ ਚਿੱਲਾ ਕੱਟਿਆ ਤੇ ਅਖੀਰ ਕਾਦਿਰੀ ਸਰਵਰੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਪੀਰ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਸਾਧਨਾਂ-ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਗਿਆਨ ਆਸਰੇ ਤਸਵੱਫ਼ ਉੱਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ।

‘ਤਵਾਰੀਖ਼ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ’ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ 140 (ਇਕ ਸੌ ਚਾਲੀ) ਦੇ ਕਰੀਬ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦੀਆਂ ਸੀਹਰਫੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਹਰ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ‘ਹੂ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਉਣਾ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਰੋਦੀ ਹੂਕ ਵੀ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਬੜੀ ਠੇਠ ਤੇ ਸਾਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਬੇਹੱਦ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ। ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਵੀ ਇਸ਼ਕ-ਹਕੀਕੀ ਦਾ ਪਹੁਤਾ-ਪਾਂਧੀ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਬੀ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ-ਮਾਰਗ ਦੀ ਉੱਚੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹਰ ਸੱਚੇ ਆਸ਼ਿਕ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਹਜ਼ਰਤ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ਼ਕ-ਹਕੀਕੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਫ਼ੱਕਰ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫ਼ੱਕਰ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਮਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ 60 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ 1691 ਈ: ਵਿੱਚ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਸਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਠ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਸ਼ੇਰਕੋਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ।

ਅਲਫ਼, ਅੱਲ੍ਹਾ ਚੰਬੇ ਦੀ ਬੂਟੀ, ਮੁਰਸ਼ਦ ਮਨ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਲਾਈ ਹੂ
ਨਫ਼ੀ ਇਸਬਾਤ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਮਿਲਿਆ, ਹਰ ਰੰਗੇ ਵਿਚ ਜਾਈ ਹੂ

ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ (1680 - 1759)[ਸੋਧੋ]

ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਜਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਪਾਂਡੋਕੇ ਵਿਖੇ, 1680 ਈ: ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੱਯਦ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਸੀ। ਬੁੱਲ੍ਹਾ, ਸ਼ਾਹ ਅਨਾਇਤ ਕਾਦਰੀ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ 156 ਕਾਫ਼ੀਆਂ, 49 ਦੇਹੜੇ, 40 ਗੰਢਾਂ, 3 ਸੀ-ਹਰਫ਼ੀਆਂ, ਇੱਕ ਬਾਰਾਮਾਂਹ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਠਵਾਰਾ/ਸਤਵਾਰਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ। ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਇਆ।

ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਚਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਸ਼ਾਹ ਅਨਾਇਤ ਕਾਦਰੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਬਾਅਦ ਵਿਯੋਗ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੇਲ ਲਈ ਜੋ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਚੇਲੇ ਦੀ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰੁੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਮੰਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਰੂਹਾਨੀ ਮਸਤੀ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ 1759 ਈ: ਤੱਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ।

ਰਾਂਝਾ-ਰਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਨੀ ਮੈਂ ਆਪੇ ਰਾਂਝਾ ਹੋਈ
ਸੱਦੇ ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਧੀਦੇ ਰਾਂਝਾ, ਹੀਰ ਨਾ ਆਖੇ ਕੋਈ।

ਅਲੀ ਹੈਦਰ (1690-1785)[ਸੋਧੋ]

ਅਲੀ ਹੈਦਰ 18 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ 1690 ਈ: ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਨੇ ਕਾਦਰੀ ਸੂਫ਼ੀ ਖਵਾਜਾ ਫ਼ਖ਼ਰੁਦੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਨੇ ਸਾਈਂ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ ਬੇਬਾਕੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਠੇਠਤਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੂਫ਼ੀਆਨਾ ਸਾਇਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਇਰੀ ‘ਸੀ-ਹਰਫ਼ੀਆਂ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਸੀਰਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿੱਤੇ-ਕਿੱਤੇ ਹੂਕ ਤੇ ਵਲਵਲਾ ਤੀਖਣ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਵਲੇ’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਰੋਦੀ ਰੰਗ ਬੰਨਦੀ ਹੈ।

ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਦੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ‘ਨਾਅਤਾਂ’ ਤੇ ‘ਦੀਵਾਨਾ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਕਾਦਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਵੀ ‘ਵਹਦਤ-ਉਲ-ਵਜੂਦ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਭ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਰੱਬ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਣੀ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ‘ਜ਼ਿਕਰ’ ਕਾਮਿਲ-ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਦੀਆਂ ਸੀ-ਹਰਫ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁਟਕਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਹੈਦਰ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਏ,
ਇਹਨਾਂ ਆਸ਼ਿਕਾਂ ਤਲਬ ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਏ।

ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ (1704-1800)[ਸੋਧੋ]

ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ 1704 ਈ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ ਅਲੀ ਹੈਦਰ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਗੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ ਰੋਹਤਕੀ ਅਤੇ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਜਿਸਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਰੰਗ ਉਘੜਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ‘ਕਸਬਨਾਮਹ ਬਾਫਿੰਦਗਾਂ’ ਤੇ ‘ਕਸਬਨਾਮਹ ਹਮਾਮਾਂ’ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਅਤੇ ਨਾਈਆਂ ਦਾ ਪੀਰ’ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ‘ਰੈਸ਼ਨ ਦਿਲ’, ‘ਸੀ-ਹਰਫ਼ੀ ਨਸੀਹਤ’ ਤੇ ‘ਬਾਰਾ ਮਾਹ’ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਹਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਚੋਖੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿੱਚ ਰਵਾਨੀ, ਪਕਿਆਈ ਅਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਉਚੱਤਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬੁੱਲ੍ਹੇਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ ਭੋਖੀ ਸ਼ਰਾਹ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ।

ਕਾਫ਼-ਕਲਾਮ ਖ਼ੁਦਾਇ ਦਾ, ਮੁੱਲਾ ਪੜ੍ਹਨ ਫ਼ਕੀਰ।
ਬੋਲਣ ਝੂਠ ਤੇ ਖਾਣ ਹਰਾਮ, ਕਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਸੀਰ।

ਅਬਦੁੱਲ ਵਹਾਬ (1740-1826)[ਸੋਧੋ]

ਅਬਦੁੱਲ ਵਹਾਬ ਬੇਹੱਦ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕੱਵਾਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ‘ਸੱਚਲ ਸਰਮਸਤ’ (ਸੱਚੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਮਤਵਾਲਾ) ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਸਿੰਧ ਵਿੱਚ ਚਰਚਿਤ ਹੋਇਆ ਸੱਚਲ ਤੇ ਸਰਮਸਤ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਲਕਬ ਸਨ। ‘ਸੱਚਲ’ ਤਖੱਲਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਘੁੱਮਕੜ ਸੂਫ਼ੀ ਹੋਣੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ‘ਸਰਮਸਤ’ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ‘ਮਤਵਾਲਾ’ ਹੋਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨ ਉਸਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਸ਼ੇਖ਼ ਸ਼ਿਹਾਬੁੱਦੀਨ ਅਲ-ਸੁਹਰਵਰਦੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਅਬਦੁੱਲ ਵਹਾਬ ਦੇ ਚਾਚਾ ਮੀਆਂ ਅਬਦੁੱਲ ਹੱਕ ਫਾਰੂਕੀ, ਜਿਸਦਾ ਵਾਸਤਾ ਕਾਦਿਰੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਸਨ।

ਅਬਦੁੱਲ ਵਹਾਬ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹਿੰਦੀ, ਸਿੰਧੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਸੱਚਲ ਸਰਮਸਤ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਅਕਸਰ ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ਼ਕ-ਹਕੀਕ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦ-ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਰੰਗ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਬਦੁੱਲ ਵਹਾਬ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਉਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਸੁੰਨੀ, ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਸੀਆ, ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਡੂਹ ਸਵਾਬ।
ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਸ਼ੌਰਈ, ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਵਰਈ, ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਰੰਗ ਰਵਾਬ।
ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਮੁੱਲਾਂ, ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਕਾਜ਼ੀ, ਨਾਂਹ ਮੈਂ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬ।
ਜਾਤ ਸੱਚਾਲ ਦੀ ਕੇਹੀ ਪੁੱਛਦਾ ਏ, ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਨਾ ਬਾਬ।

ਸੱਯਦ ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜਲੰਧਰੀ (1839-1925)[ਸੋਧੋ]

ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਵਿਦਵਾਨਾ ਤੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਵਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਵਾਂਗ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜਲੰਧਰੀ ਨੇ ਪੀਰ ਮਸਤਾਨ ਸ਼ਾਹ ਕਾਬਲੀ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ।

ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਦੇਹੜੇ, ਸੀ-ਹਰਫ਼ੀਆਂ, ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਡਿਓਚਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ‘ਗੁਲਦਸਤਾਂ ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ’ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਫ਼ੀਆਂ, ਸੀ-ਹਰਫ਼ੀਆਂ ਤੇ ਬੈਂਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਉਰਦੂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਵੀ ਇੱਕਤਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿੱਸਾ ‘ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ’ ਤੇ ‘ਮਿਰਜਾ ਸਾਹਿਬਾ’ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਇਸ਼ਕ ਮਜ਼ਾਜੀ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਸੂਫੀਆਨਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੱਯਦ ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜਲੰਧਰੀ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਇੱਕ ਸੂਤਰ ਵਜੋਂ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਸ਼ਕ ਹਾਦੀ ਹੈ; ਇਸ਼ਕ ਆਸਰਾ ਹੈ; ਇਸ਼ਕ ਦੁਆਰਾ ਰੂਹਾਨੀ ਭੇਤ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ...ਇਸ਼ਕ ਸਾਕੀ ਹੈ, ਇਸ਼ਕ ਤਿਆਗ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।”

ਤੁਸੀਂ ਇਸ਼ਕੋਂ ਮਹਿਰੂਮ ਮੂਲ ਨਹੀਂ, ਬਿਨ ਇਸ਼ਕੋਂ ਕੁਝ ਹਸੂਲ ਨਹੀਂ।
ਵਿਚ ਇਲਮ ਗਰੂਰ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਹਸਤੀ ਖੁਦੀ ਵਿਸਾਰੇ ਜੀ।

ਗੁਲਾਮ ਫ਼ਰੀਦ ਚਾਚੜਾਂ (1843-1901)[ਸੋਧੋ]

ਗੁਲਾਮ ਫ਼ਰੀਦ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚਾਚੜਾਂ ਵਿੱਚ (ਬਹਾਵਲਪੁਰ) ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਖੁਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਸੀ। ਚਿਸਤੀ ਸੂਫੀ ਖੁਆਜਾ ਗੁਲਾਮ ਫ਼ਰੀਦ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਸਿੰਧੀ, ਤੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਸੀ। ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਲਿਖਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ 272 ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ‘ਅਸਰਾਰੇ ਫ਼ਰੀਦੀ’ ਅਤੇ ‘ਦੀਵਾਨ ਫ਼ਰੀਦੀ’ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੇ 175 ਦੇਹੜੇ ਤੇ ਕੁੱਝ ਡਿਓਚਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਉਤੇ ਗਾਣ ਵਾਲੇ ਕੱਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਹੱਦ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਫੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਹਰ ਮਸਲੇ ਨੂੰ

ਛੂਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਯਾਰ ਰਿਝਾਵਣ ਸਿਖ ਵੇ ਮੁੱਲਾਂ ! ਅਤੇ ਸੁੱਟ ਘੱਤ ਸੱਭ ਦਲੀਲਾਂ।

ਇਸ਼ਕ ਮਜ਼ਾਜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਾਜ਼ੀ, ਏਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਬਖੀਲਾਂ।

ਅਣਗੋਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀ[ਸੋਧੇ]

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੁੜੂ, ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਅਲੀ ਹੈਦਰ, ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਆਦਿ। ਪਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਣਗੋਲੇ ਜਾਂ ਫੁਟਕਲ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਉੱਥੇਸਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਹਾਦਰ[ਸੋਧੇ]

ਡਾ. ਹਾਫਿਜ-ਉਰ-ਰਹਿਮਾਨ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿੱਚ ਮੋਜੂਦ ਇੱਕ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਖਰੜੇ ਦੇ ਕੁੱਲ ਕੁ ਸੁੱਰਖਿਅਤ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰ ਨਾਮੀ ਇੱਕ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੂਫੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਗਿਆਤ ਸੂਫੀ ਕਵੀ 1750 ਈ. ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕਿਧਰੇ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਬੇਹੱਦ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੋਸਤ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬੇਆਬਰੂ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਤਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਉਸਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਦੇ ਬੀਤੇ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਰੱਬੀ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਤੇਰਿਆ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਘੁੱਮਕੜ ਫਕੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੰਦੀਲਾ' ਜਾਂ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ

ਮੇਰੀ ਜਤਾ ਗੰਦੀਲੀ ਆਹੀ ਹਰਦਮ ਮੰਗਦੀ ਫਜ਼ਲ ਇਲਾਹੀ ਅਸੀ ਗੰਦੀਲੇ ਜਾਤ ਕਮੀਨੇ ਸਭ ਕੋਈ ਸਾਥੇ ਡਰਦਾ ਮੰਗਣ
ਖੈਰ ਜਾਈਏ ਜਿਸ ਵਿਹੜੇ ਦੁਰ ਦੁਰ ਡੁਰ-2 ਕਰਦਾ ਆਪੇ ਝਿੜਕੇ ਆਪੇ ਦੇਵੇ, ਸਾਥੇ ਕੁਝ ਨਾ ਸਰਦਾ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਵੀ ਬਹਾਦਰ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਚ ਘਰੜ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਤੀ ਸੂਫੀ ਅਕੀਦਿਆਂ ਨੂੰ (ਕਰਮ ਯਗ ਅਤੇ 'ਮਾਇਆ') ਆਦਿ ਦੂਜੇ ਹਿੰਦੂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਐਪਰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ ਅਕੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਨੂੰ 'ਬੰਗਾਲਣ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਬੰਗਾਲਣ ਤੇ ਉੱਥੇਸਦੀ ਮੁਗਦ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਜਾਦੂਗਰਨੀ

ਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ- ਬੰਗਾਲ-ਨਾਮਾ⁸ ਹੈ। ਮਹਿਜ਼ ਦੋ ਸਰੱਖਿਆਤ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਕਵੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਹਿੰਮਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਕੁਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਵੀ ਦੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਕੀ ਮੁਗ਼ਦ ਹੈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆ ਇਕਕੁ ਗੁੱਝੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸਮੱਰਥਾ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਭਰਮਾਊ ਅਤੇ ਦੁਰਾਕਰਮੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਧਾਕੜ ਜਿੱਤ ਲਈ ਮੋਹ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਬੰਸਰੀ ਦੀ ਧੁਨ 'ਤੇ ਮੁਗ਼ਧਾ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਦਾ ਬੇਨਿਆਜ਼ੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੱਬੀ-ਪਿਆਰਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਦੱਸਿਆ। ਕਵੀ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖੁਦਾ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਤੇ ਮੁਕਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੇਹੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਗ ਸਬਦ ਗੁਦੈਲਾ ਕਲਮਾਂ ਗੁਰ ਇ ਸਾਜ ਬਤਾਇਆ ਕਸਰਤ ਬੰਦ ਨਮਾਜ ਧੰਦਾਲਿਓ ਗਹ ਵਹਿਦਤ ਤੇ ਲਾਇਆ।

ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਭਾਵੇਂ ਜਾਹਰਾ ਤੋਰ ਤੇ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸਰਲ ਹੋ ਪਰ ਅਸਲੋਂ ਕੁਝ ਜਟਿਲ ਹੋ। ਉਹ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਬਦ ਤੇ ਪਦ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਤੇ ਮਹੀਨ ਦੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੱਥ ਅਕਸਰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤਰਜਮੇ ਸਮੇਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਵਾਦੀ ਦੀ ਸਮਝ ਕਰ ਘਰੜ ਪਰੰਤੂ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੀਮਤ ਜਿਹੇ ਨਮੂਨੇ ਹੀ ਹਨ।

ਇਕ ਅਗਿਆਤ ਕਵੀ:[\[ਸੋਧੋ\]](#)

ਇਕ ਹੋਰ ਸੁੱਰਖਿਅਤ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਖਰੜੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪੰਨੇ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਲਈ ਸਾਡੀ ਮੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਉਤਪੇਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਾਲ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ (18 ਵੀਂ ਸਦੀ) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੂਫ਼ੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੂਰੀ ਤਦਾ ਨਾ ਪੜੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿ (ਖਸ਼ਮਾ ਦਾ ਲੇਖਕ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਅਗਿਆਤ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਲੇਖਕ ਜਰੂਰ ਕੋਈ ਕਾਦਰੀ ਸੂਫ਼ੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਚਾਹੇ ਕਈ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਹੇਠਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਮੇਲਿਕ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਦੈਵੀ ਆਤਮਾ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਹ ਨਾਲ ਅਤੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾਹ ਦਿੱਬ-ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਲ-ਹੱਕ ਦੇ ਮਕਾਮ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਂਮਥ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਧਾਰੇ, ਯਾਨੀ ਹੱਕ ਕੇ ਹੱਕ ਮੇਂ ਡਾਰੇ
ਜੇ ਐਸੀ ਕਰਨੀ ਕਰੇ ਤਬ ਜਨ ਹੱਕ ਮੇਂ ਕਲੀ 14 ਧਰੇ

ਜਿਸ ਨੇ ਐਸੇ ਧਿਆਨ ਲਗਾਇਆ ਉਹ ਹਰ ਹਰ ਮੇਂ ਸਮਾਇਆ

ਇਸਲਾਮਕ ਅਕੀਦੇ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਜਗਿਆਸੂ ਲਈ ਪੀਰ ਦੀ ਮੱਦਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਪੀਰ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੀ ਲੋੜ ਸ਼ਗਿਰਦ ਖਾਤਰ ਪੀਰ ਦੁਆਰਾ ਰੱਬ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕਦੀ ਮੁਰੀਦ ਆਪਣੇ ਨਿਜ-ਆਪੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਮਹਾਨ-ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਮਤ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਤਨ ਮਨ ਗੁਰ ਮੇਂ ਮਾਰ ਕੇ ਗੁਰ ਅਪਨਾ ਮਾਰੇ ਮਹਾਮਥ ਮੇ ਡਾਰ ਕੇ ਅਹੰਗ 15 ਪੁਕਾਰੇ।

ਕਵੀ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਅੱਗੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਉਠਾਲਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪੜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਯੋਗ ਹਨ ਜੋ ਕਵੀ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੈਵੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਨੂਰ ਅਹਿਮਦੀ ਕੀਆ ਪਸਾਰਾ ਕਯਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਕਯਾ ਅੰਬਾਰ ਜਬ ਸੁੱਨਾ ਦਾ ਭੁਰਨ ਭੁਰਿਆ ਅੱਵਲ ਨੂਰ ਮੁੰਮਦ ਉੜਿਆ ਯਾਨੀ ਹੋ ਵੇਹ ਖਤਰ-ਉਲਾਹ ਅਨਫਾਸ ਅਵਲ ਹੈ ਕੁੱਲ ਦਾ ਮੇਲਾ।

ਅਕਬਰ ਛਿਦਰਵੀ (1835-1934)[\[ਸੋਧੋ\]](#)

ਅਕਬਰ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਭੁਚਰ ਕਬੀਲੇ ਨਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਕਬੀਲਾ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਬਾਦ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫੇਰ ਉਥੇ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰਕੇ ਥਲ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਆ ਵਸਿਆ। ਕਬੀਲੇ ਵਾਲੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਨ ਤੇ ਗੰਜਿਆਲ ਦੇ ਵਾੀ ਸਨ। ਗੁਣ ਗੰਜਿਆਲ ਜਿਲ੍ਹਾ ਖਸਾਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਅਜੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾ ਦਾ ਬਾਲਕ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੈਫਲ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਗੰਜਿਆਲ ਛਿਦਰਵ ਆਗਿਆ ਆਜਬੀ-ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ-ਇਕ ਥਾ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ; ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਭੇਡਾਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਲਈ ਚਾਰੇ ਦੀ ਵਾਧ-ਘਾਟ ਹੋਵੇ,- ਅਰਥਾਤ ਜਿੱਥੇ ਚਾਰਾ ਬਹੁਤ ਭੇਡਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਪਰ ਤੁਰ ਗਏ ਅਕਬਰ ਛਿਦਰਵੀ ਗਲੀ ਨੇ ਸਾਲ ਦੇ ਕਿ ਮਾਤਾ ਨਿਕਲ ਆਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਆਪ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਮਨਾਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁੜੀ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦੂਜਾ ਸਦਮਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਬੇਹਦ ਉਦਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਦਿਨ ਘਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਕਣਕਾਂ ਦੀ ਵਾਢੀ ਕਰਨ ਗਏ ਸਨ; ਘਰ ਚਿੜੀਆਂ ਨੇ ਆਲ੍ਹਣਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਚੀ,ਚੀ,) ਬੱਸ ਆਪ ਦੀ ਸਾਥੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਵੱਢ ਵੱਖ ਖਾਂਦੀ ਇੱਕਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਤੇ -ਵਲੀ ਮੁਹੰਮਤਦ ਅੰਜੂਮ (30) ਦੀ ਦੇਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਆਪਨੇ ਸ਼ਾਇਰੀ-ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਇਸ ਸਿਅਰ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ:- ਚਿੜੀ ਲਗਦੀ ਹੋਂ ਤੇ ਪਿਆਰੀ। ਲੁੱਗੀ, ਕੋਠੀ ਆਈ ਇਸੇ ਵਾਰੀ।

ਕਾਫੀਆਂ[ਸੋਧੇ]

ਆਪ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿਖਿਆ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮਦਰਾਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੇ ਫੇਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵਿਧਵਾ ਭਰਜਾਈ ਜਾਨੇ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਭਤੀਜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ ਅਰਥਾਤ ਅਲਾਹ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਦਰਵਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਕਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਹ ਸਨ:-

1. ਕਾਫੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 107 ਹੈ
2. ਵਾਰਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 3 ਹੈ।
3. ਕਸੀਦੇ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ 7 ਹੈ।
4. ਸਿਠਈਆਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 5 ਹਨ।

ਅਗਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਸੂਤੀ-ਕਲਾਮ, ਕਾਫੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਪ ਦੇ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਬਾਰੇ ਵਲੀ ਅੰਜੂਮ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਛਿਦਰਵੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਦਾ ਪਾਬੰਦ ਰਹੇ। ਕੋਈ ਪਲ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਪਨ ਅੰਦਰ ਅਕਬਰ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਹੀਕੀਕ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਸੱਖਣਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ; ਹਰਪਲ ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਸੂਰਤ ਦਾ ਤੱਸਵਰ ਨਾ ਸੋਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਪੁਨਰ-ਯਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ, ਉਤਾਵਲੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰੇ-ਵਾਰੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਦੰਦਾ ਤਾਂ ਰੂਹ ਆਪਣੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜਾਂ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦੇ ਹਿਜਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ, ‘ਪਹਿਲੇ ਡੇਹ ਦੀ ਗਈ ਮਾਰੀ ਆਂ’, ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰਹਿਮਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਰੋਕੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਤੇ ਰਹਿਮਾਨ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੂੱਤ-ਕੱਤਣ ਦੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ, ਇਸ ਰੂਹਾਨੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ:- ਹਿਕ ਝੱਟ ਨਾਂਗ ਗਾਫਿ ਵੇਤ ਸੂਤਰ ਸਹਣਾ ਕੱਤੀ। ਸੂਤਰ ਕੱਤੀ ਨਿੱਕਾ, ਵਿੱਚ ਗੁੰਢਲ4 ਮੂਲ ਨਾਂਹ ਘੱਤੀ॥

ਵਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅੰਜੂਮ ਨੇ, ਅਕਬਰ ਛਿਦਰਵੀ ਦੇ ਸੂਫੀ-ਕਲਾਮ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਨਾ ਸਾਂਝਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ, ਅਕਬਰ ਇਕ ਸੂਫੀ-ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਮਹਿਬੂਤ ਹਕੀਕੀ ਦੇ ਹਿਜਰ-ਓ-ਵਿਸਾਲ ਵਿਚ ਕੂਕਦਾ ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਕੋਲ ਜਾਂ ਅੱਪੜਿਆਂ।

ਗੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ (20 ਵੀ ਸਦੀ)[ਸੋਧੇ]

ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ ਨੂੰ 20 ਸਦੀ ਦਾ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਕਰਤਾ ਹੀਰ-ਨਵੀਨ (49) ਤੇ ‘ਹੀਰ-ਨਵੀਨ’ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਾਫੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਦੀ ਥਾ ਇਕ ਸੂਫੀ

ਵਜੇਂੋਂ ਉਜਾਗਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਸੂਫੀਆ ਦੀ ਉਸ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਜਗਤ ਦੇ (ਸਮਨ, ਬੁਕਸਨ ਤੇ ਉਸ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੇਲਾਨਾ ਰੂਮ) (ਲਬ ਬੰਦ-ਉ-ਚਸ਼ਮ ਬੰਦ-ਉ-ਗੋਸ਼ ਬਰਬੰਦ) ਦਾ ਸਬਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ। ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਕੰਨ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁੱਲ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਲੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕਲ ਕਰਨਾ, ਕਰ ਅੱਜ ਕੁੜੇ। ਹੋਰ ਛੱਡ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਪੱਜ ਕੁੜੇ। ਸੁਮਨ, ਬਕੁਮਨ, ਉਸੀ ਰਹੀਏ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਮੁੜ੍ਹ ਕਰ ਬਹੀਏ। ਫੈਦਾ ਕੀ ਹੈ। ਪਾਇਆ ਗੱਜ ਕੁੜੇ। ਹੋਰ ਛੱਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਜ ਕੁੜੇ।

ਕਾਫੀਆ[ਸੋਧੇ]

ਵਜਦ, ਇਸ਼ਕ, ਆਜਿਜੀ, ਬੇਕਮੀ, ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਜੋ ਚਲ ਰਹੇ ਇਸੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ, ਦਾ ਨਿਬਾਹ ਆਦਿ ਬੜਾ ਕੁਝ ਹੈ ਗੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਵਲਾਇਤ ਸ਼ਾਹ[ਸੋਧੇ]

ਵਲਾਇਤ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਲਾਮ ਤੋਂ ਦੋ ਸੰਕੇਤ ਅਜਿਹੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਖਵਾਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਕੇਤ ਹਨ

ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਪੁਰਵਾਈ ਹੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਸਬਾ ਵੱਲ ਚਾਚੜੀ ਲਾਵੀ।

ਬਹਾਂ ਬੱਧ ਅਰਜ਼ ਸੁਣਵਾਈ।

ਅਰਥਾਤ ਐ ਪੁਰਵਾਈ ! ਤੂੰ ਚਾਚੜਾਂ ਵੱਲ ਜਾ ਕੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਵੀ। ਫੇਰ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਦਾ ਕਹਿਣ ਸਹਿਣ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਾਲੀ ਫ਼ਕੀਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਵਲਾਇਤ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਅਦਬ ਦੇ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਆਵੀ।

ਉਹ ਹੋ ਦਰਬਾਰਾ ਸ਼ਾਗਨਾ।

ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਤੋਂ ਵਲਾਇਤ ਸ਼ਾਹ ਸਦ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ‘ਦਿਲਬਰ’ ਬਾਰੇ ਆਖਦੇ ਹੈ ਕਿ ‘ਕਦੀ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ‘ਕਦੀ ਬਰਦਾ’ ਹੈ, ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਿਰ ਤੇ ਫੋਲਕ ਧਰ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਤਗਨੇ ਗਾਉਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਮੋਖਾਨੇ ਦੀ ਰੇਣਕ ਬਣ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੰੂੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਅ ਹੈ ਤੇ ਮੁਰੀਦ ਪਰਵਾਨਾ ਜਾ ਉਹੀ ਸਿੱਧੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁਗਦ ਇਸ ਵਿਚ ਪਲ ਰਿਹਾ ਮੇਤੀ:-

ਸਮਾਜ ਪਰ ਹੁੰ ਮੈਂ ਪਰਵਾਨਾ 2

ਸਦਫ 3 ਕੇ ਬੀਚ ਦੁਰ-ਦਾਨਾ 4

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿੰਦੀ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਵੀ । ਇਹੀ ਸੱਚੇ ਸੂਫੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੀਂਦਾ ਰੋਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੋਅ ਗਿਆਨ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਉਹ ਨਾਮ-ਖੁਮਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਉੱਤਰਦੀ, ਜਾਹਿਦ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਸੂਫੀ ਆਪਣੇ ਰਿੰਦਾਨਨਾ ਮਸ਼ਰਬ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੱਈਅਦ ਖਾਮੇਸ਼ ਥੀ ਭਾਈ।

ਨਾ ਕਰ ਐਡੀ ਤੂ ਚੁਤਰਾਈ।

ਮੁਲਾਂ ਫਿਰਦੇ ਛੁਰੀਆਂ ਚਾਈ।

ਵੱਢਣ ਮਨਸੂਰ 'ਦਾ ਗਾਨਾ।

ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਸੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾ ਦੁਆਰਾ ਕਵੀ ਨੇ ਚੁਤਰਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਦੀ ਛੁਰੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਸ ਚੁਤਰਾਈ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਕਿਧਰੇ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੀ ਛੁਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ[ਸੋਧ]

ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੂਫੀਆ ਦੇ ਮਦਾਰੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਹੋ। ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਰੋਕ ਰੁਪਯੋਂ ਤੈਨੂੰ ਡੇਸਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ।

ਮੇਲਾ ਡੇਖੂੰ ਸ਼ਾਹ ਮਦਾਰ ਦਾ।

ਅਰਥਾਤ:- ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਕਦ ਰੁਪਿਆ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਦੇਵਾਂ ਸ਼ਾਹ ਮਦਾਰ ਦਾ ਮੇਲਾ ਦੇਖ ਲਵਾਂ। ਸ਼ਾਹ ਮਦਾਰ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਇੱਕ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮਦਾਰੀ ਸਿਲਲਿਸਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਿਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਮਦਾਰ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਉਰਸ ਮਕਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕਾ ਸੂਫੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਦੰਦੇ ਹਨ। ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਏਸੇ ਮੇਲੇ ਵੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਫੀ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਖੀ ਨੂੰ 'ਡੇਖੀ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਦੇਸ਼ਾਂ' ਨੂੰ 'ਡੇਸਾਂ' ਆਦਿ ਮਾਨਵੀ ਸ਼੍ਰੀਰ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਯਾਰ ਦੇ ਦੁੱਪਟੇ ਦੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਧੋਣਹਾਰਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਕਾਮਿਲ ਜਾਂ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਥਾਰ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਮ-ਨਗਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਖੁੰਬ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨੇਵਾਂ ਦੇ ਟੈਭੇ ਵਿਚ ਦਰਦਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਜਾਲ ਭਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਤਗਫਾਰਜ ਦੇ ਸਾਬਣ ਨਾਲ

ਇੰਜ ਧੋਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਮਾਣਨ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰਮ ਫਰਮਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਤਨੀ ਸਫਾਈ, ਇਸ਼ਕ, ਸੋਜ਼, ਤੇਬਾ, ਜ਼ੂਹਦ, ਜਿਆਰਤ, ਰਸਕ, ਰੱਬੀ, ਕਰਮ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾ ਸਾਧਾਨਾ ਤੇ ਉਪਾਸਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੂਫੀ ਰਮਜਾਂ ਬਾਰੇ ਕਲਾਮ ਰਚਿਆ ਹੈ।

ਪੀਰੇ[ਸੋਧੇ]

ਜਿਵੇਂ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਏਨੀ ਰੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਜਾਤਾਂ ਪਾਤਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਲਿਰਮੂਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤੀ ਦੀ ਵਾਸੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲ ਹਨ:

ਪੀਰੇ ਬੋਲੀ ਪੂਰਬੀ, ਸਮਲੇ ਨਹੀ ਕੋਈ।
ਜੇ ਪੂਰਬ ਕਾ ਹੋ ਵਸੀ, ਮਲਮੇਗਾ ਸੋਈ।
ਖਾਬ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਜਾਣਿਆਂ, ਸਭ ਮੈਥੋਂ ਹੋਈ।
ਖਲਕਤ ਸਾਰੀ ਆਪ ਤਿਉ ਲਾ ਮੈਂ ਬਿਨ ਕੋਈ।

ਪੀਰੇ ਦਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦਾਸ ਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਫਕੀਰ ਹੈ ਪੀਰੇ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ, ਖੁਦ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪੀਰੇ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਸਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਤੇ ਇਹ ਸਾਂਈ ਉਸ ਦੇ ਐਨ ਨੇੜੇ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੇ ਦਿੱਤਾ, ਮੁਰਸ਼ਦ ਜੋ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਨਾ ਨਰ ਹੈ, ਨਾ ਨਾਰ,- ਬਲਕਿ ਸਭ ਹੱਦਾਂ ਬੰਨੇ ਟੱਪ ਕੇ ਇਹ ਬੇਹੱਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਈ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਈ ਮੇਰਾ ਅਜਾਤਿ ਹੈ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕਾ।
ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਬਾਹਿਰਾ ਨਾ ਨਾਰੀ ਪੁਰਖਾ।

ਪੀਰੇ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗਬਿਆ ਬਸਰੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਏਥੇ ਪੂਰਬੀ-ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾ ਕੋਈ ਮੀਰਾ ਆਪਣੇ ਗਿਰਧਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਮਤਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਪਰਤ ਆਈ ਹੋਵੇ, - ਪੀਰੇ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਬੋਲਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਇਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਥਾ ਬੋਲ ਹਨ:-

ਪੀਰੇ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਹੀ ਹਉ ਤਾਲਿਬ ਕੋਈ।
ਨਾ ਡਿੱਠਾ ਮੁਸਲਾਨ ਕੇ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਕੋਈ

ਵਾਦੀ-ਇ-ਤਲਬ ਤੇ ਉਹ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਵਾਦੀ ਈ-ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਗਈ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਬਦੀਆਂ ਟੱਪਦੀਆਂ-ਟੱਪਦੀਆਂ ਫਲਾਂ ਤੇ ਬਕਾਂ ਤਕ ਰਸਾਹਈ ਕਰ ਗਈ, ਇਸ ਕਾਮੇ ਦੀ ਬਹੁ ਉਸ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚੋਂ ਸੰਕੇਤ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੂਫੀ[ਸੋਧੇ]

ਸੂਫੀ ਨਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੇਡ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੇਡਦਾ-ਖੇਡਦਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਰਗਾਹਿ ਆਲੀ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਚੱਤ੍ਰ ਆਚਾਰ ਵੀ ਸਿੱਖਣਾ ਹੋ। ਰੱਬੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਸੱਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਿ ਏਥੋਂ ਵਾਸਤੇ ਕੀ ਖੱਟਿਆ ਤੇਕੀ ਵੱਟਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸੂਫੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇਸ਼ੇਨੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਸੂਤ ਕੱਤਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਇਸ ਸੂਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਾਰੇ ਰੂਪਕ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਹਮ-ਪੁਰਣ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ:

ਤੂੰ ਕੇਹੀ ਖੇਡਾਂ ਵਾਨੇਲੀ !।।। ਰਹਾਉ
ਕੱਤਣ ਸਿੱਖ ਨੀ ਵੱਲਲੀਏ ਕੁੜੀਏ !
ਧਿਰ ਲੋੜੇਈਆ ਛੇਲੀ ।2।
ਗੱਡਾ ਮਰੇੜੀ ਕੋਈ ਨਾ ਪਾਈ, ਕੱਢੀ, ਤੰਦ ਸੁੱਵਲੀ
ਸੂਫੀ ਮਾਈਂ ਦੇ ਦਰ ਵੈਸੇਂ, ਹੋਸੀਆ ਜਾਨ ਇੱਕਲੀ।

ਆਕਿਲ ਸ਼ਾਹ[ਸੋਧੇ]

ਆਕਿਲ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਲਾਮ ਵੀ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤੀ ਕਲਾਸਕੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਖਲੀਕ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਸਿਰਜਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਨ। ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਹੋ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾਨਾਈ ਜਾਂ ਸੂਝ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੂਰਖਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਦਾਨਾਈ ਦਾ ਲੜ ਫੱਤ੍ਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਨਾਈ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ-ਜਗਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਮੱਝਉਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਦੀ ਕਾਟੀ ਵਿਚ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਉ, ਤੀਹਰਾਓ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਰਾਗ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੋੜ, ਹੋੜ, ਹੋੜ ਜਾ ਛੋੜ, ਛੋੜ, 'ਮੋੜ, ਮੋੜ, ਮੋੜ ਤੇ (ਤੇੌੜ, ਤੋੜ ਤੋੜਾਂ ਨੂੰ ਨੇਹੁੰ ਦੀ ਪੁਖਤਰੀ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖਰਾਂ ਤਕ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਕਿਲ ਸ਼ਾਹ । ਹੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਪਰਸਧਰ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਆਕਿਲ ਸਾਨ ਨੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਕੋਫੀਅਤ ਦਸਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੈ ਗੰਝਣ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਸਾਈਆਂ
ਚਾਟ ਕੇਹੀ ਸਾਨੂੰ ਲਾਈਆ ਵੇ 1910 ਰਹਾਉ
ਪਿਨਹ ਆਤਿਸ਼ ਚਕਮਕ ਵਾਲੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਿ ਦਿਖਲਾਈਆਂ
ਆਕਿਲ ਪਾਕ ਮੁੱਹਬਤ ਬੂਟੀ, ਪਾਲ ਜਿਵੇਂ ਤਉ ਲਾਈਆਂ ਵੇ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ:[\[ਜੇਧੇ\]](#)

1. ਡਾ. ਹਿਰਦੇਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੋਗਲ, ਸੂਫੀ ਲੋਕ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
2. ਡਾ. ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਸ਼ਾਰਧਾ, ਸੂਫੀ ਮਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ
3. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਸੂਫੀਮਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ, ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
4. ਡਾ. ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ, ਡਾ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ
5. ਡਾ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ(ਸੰਪਾਦਕ), ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ ਦਾ ਕਲਾਮ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ
6. ਪ੍ਰੋ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ ਅੰਕ-33, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ
7. ਡਾ.ਲਾਜਵੰਤੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀ (1460-1900) ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ
8. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿਲੀ 2005
9. ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸੂਫੀਮਤ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਹਿਰਾਂ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (1993)
10. ਡਾ. ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ, ਡਾ.ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ 2-ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਮਾਰਕਿਟ ਨੇੜੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਸਿਨੇਮਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ।